

Változó világban

(Második rész)

Írta HERCEG JÁNOS

A pusztá népének elmaradottságáról még a városban is tudnak nevettező eseteket mondani. Valaki azt meséli, hogy egy évvel a felszabadulás után kint járt, s ott a nép még nem tudott a nagy változásról. Sőt annyira elmaradottak voltak, hogy forintban számoltak, mint Ferenc Jóska idejében. A forintot elhiszem. A zombori piacon egészen a második világháború kezdetéig forintba számoltak a szállási asszonyok. Bár a régi monarchiában a forintot még 1892-ben kivonták a forgalomból s helyette a korona lett a hivatalos fizetési eszköz, a nép erről az „aranyalapról” nem akart letérni. Terményei árát maga szabta meg, s ha a kereskedők dollárban és svájci frankban csináltak számadást, miért ne csinált volna ő forintban. Két korona volt egy forint s később két forint egy dinár. Mi volt az oka ennek a ragaszkodásnak? Bizalmatlanság? Valószínűleg. De hogy a pengőt hogyan számították forintban és a mostani dinárt, az rejtély.

A felszabadulást pontosan tudták. Nemcsak a napját, hanem az óráját is. Sok minden figyelmeztette őket erre. Elsősorban az a hatalmas vágy, hogy mikor lesz már vége a háborúnak. A pusztáról is hiányozták emberek. Nem sokan, mert Fernbach a cselédeit felmentette a katonai szolgálat alól, de a fiatalok közül azért többen bevonultak.

— Már hogyan tudtuk volna — mondja egy öreg béres — két héttel előbb meghalt a naccságos úr, aztán a méltósága gyűtt pakkolni. Magára maradt a birtok. A méltósága ugyan mondta, hogy ő nem so-káig lesz oda, mert majd megfordul a dolog, de azt mink már nem hittük. S akkor tényleg gyűttek a partizánok és az oroszok.

De hogy a felszabadulás csakugyan felszabadulás lesz-e, azt nem tudták. — Jönnek a szerbek! — mondta a pusztá népe sugdolódzva még amikor javában állt a háború. Vigyázni kellett, nem volt szabad kételkedni a német hadsereg győzelmében, mert a méltósága, aki gyakran jött autón Újvidékről, hogy megnézze rendben van-e minden a birtokon, nagyon megharagudott volna. De a környező szállásokon szerbek élenek s a pusztá népe velük mindig jóbarátságot tartott. Már az első világháborúban is tőlük kapták a híreket. Akkor is azt mondták: — Gyűnnek a szerbek. — Közlésüknek most is valami ilyen értelme volt. A partizánok és az oroszok világosították fel aztán őket a

nagy társadalmi változásról. Akkor hallottak először Titoról s Sztalin neve is akkor vált ismertté előttük. De hogy elsüllyedt, eltűnt a régi világ s új élet kezdődött a helyén, azt sokáig nem tudták felfogni. Egy bizonyos volt: a birtok gazda nélkül maradt. A partizánok azt mondták, hogy most ők az urak a pusztán, már mint a nép. Nem hittek nekik. Aki mindig cseléd volt, nehezen hiszi el, hogy egyszerre ő lett az úr.

— Hogyan lehetnének mink urak, gondoltuk, amikor egyik kanász, a másik kocsis, se írni se olvasni nem tudunk. Az oroszok azt mondták, hogy ők már régen elkergették az urakat, most itt is elkergeti majd a nép. Hát akkor, ha ott sincsenek már urak meg itt se lesznek, akkor mink se vagyunk urak.

A fogalom nehezen tisztázódott. Az orosz katonák már elfelejtették, hogy harminc év előtt mit jelentett számukra az úr fogalma. Mire megcsinálták a maguk forradalmát, felépítették országukat addigra elfelejtették, hogy mit jelent a régi értelemben urnak lenni. Jó időbe telt, amíg a pusztá népe megértette a helyzetet.

— Persze, közben fogyott a jószág és a munka nem ment úgy, ahogyan köllött volna. Nem tudtuk mi lesz velünk. Aztán kigyűltek a városból, megmondták, hogy ez a birtok most az államé, mink pedig csak dolgozzunk úgy, mint eddig. Igazgatónak is kijött valami fiatalember, tanító vagy mi vót. Akkor lassan megindult a munka és megnyugodtunk.

Nem hiszem, hogy azért, mert megértették és élvezték az új helyzetet. Most az igazgatónak megtett tanító lett „úr” a szemükben. Végre eljött valaki, akire hallgatni kellett, aki felelősséget vállalta, aki helyettük gondolkodott. — Csak tudott volna parancsolni, — mondja az egyik kocsis, — de azt nemigen tudott. Puha ember vót, pápaszemet hordott. Mesélte ő, szegény, mindég, hogy majd milyen lesz az új világ. De nem mondta elég keményen azt hitte iskolába van és a gyerekeknek beszél.

A Fernbachok aztán tudtak parancsolni. Utóttek is, ha kellett. — Már aki hagyta magát, — szólal meg egy fiatal kocsis. Az öreg kovács, Dudás Pista bácsi meséli, hogy katonás hangon szerettek parancsolni. A nagyobb hatás kedvéért sokszor még németül is. — Pláne a fiatalúr, ha jókedvében vót, a végén pedig megkérdezte:

— Verstanden?

— Fer! — mondtam, mert három évig közös huszár vótam, érteitem a regulát. No akkor rendben vót, De meg nem ütött engem se. Félt, hogy könnyen úgy jár majd, mint az öreg Váry, Kulán, amikor szegény voltam és pofonvágt a kocsisát. Az úgy ütötte fejbe a járomszöggei, hogy mindjárt ott maradt.

— Engem se ütött meg — mondja a fiatal kocsis, a Hegedüs és netyken kihuzza magát — pedig ugyan hirtelen járt a keze. Én, amikor ütni akart, csak curukkoltam két lépést és odaszóltam neki: — Meg ne üssön, hájja, mert hamar megcsókolja az oltári szentséget! Egyszer tudom, mintha máma lett volna, ganét hordtunk Kis-sztapárról. Hajnalban kezdtek a munkát, de csak mindég kergetett, időt se adott a frustukra. Hanem volt ott a kanális mellett egy csárda. Úgy dél felé oda

bementünk. Párszor üzent, hogy gyűjünk már, aztán estefelé maga állított be:

— Itt lopjátok a napot, az anyátok jóistenit! — kiabálta és föl-emelte a meggyfabotját, éppen énrám. Kirugtam magam alól a széket, fölálltam és csak annyit mondtam csendesen:

— Rágyujtom a kastélyt, ha megüt. — Szó nélkül kiment. Akkor aztán cihelődünk mink is.

Az öreg Fernbach naccságos urnak szólítottatta magát, a fiatal meg méltóságosnak. A pusztán, ha szó kerül róluk, ma is így emlegetik őket. Az ellenállás megvolt bennük, megütni nem hagyták magukat, s ahogy Hegedüs kidüllesztett mellet áll, hát hihető is, hogy rágyujtotta volna a kastélyt, ha megüti, s Dudás Pista bácsi most már reszkető kezében is meglódult volna a kalapács. Nem dicsérik a Fernbachokat. Némelyikük nyíltan megmondja: — Nyuzták a szegényembert. — Ki nyuzta? — kércem. — Hát a naccságos úr is meg a méltósága.

Ez volna hát az elmaradottság egyik jele? S az, hogy a mostani igazgató feleségét is nagyságos asszonynak szólítják? Bizonyosan. Mert hiába mondjuk, hogy ez a megszólítás már kiment a divatból, ők csak mosolyognak. — Hát Rozikának mondjuk, mintha béreslány lenne? Vagy drugaricának? — Pedig az igazgatóné nem haragudna sem a Rozikáért, sem a drugaricáért. Falun nőtt fel, gombosi lány, szegény munkásszülők gyereke. De most ő az igazgató felesége, „első asszony” a pusztán, hát valahogy meg kell neki adni a tiszteletet. Az igazgatóval közvetlenebbek. Az szerb ember, szerbül beszél velük s a szerb nyelvben a választékos titulus már évtizedek óta megfakult. De nálunk magyaroknál, ügylátszik hiába újjul a lélek, változik a szellem és körülötünk az egész világ, nyelvünkben, mozdulatainkban még ott van a jobbagyok, zsellérek, cselédek alázata. Aki azt állítja, hogy itt a pusztán nem vettek tudomást a nagy változásról, a felszabadulásról, valami igazat is mondott. Beleilleszkedtek ugyan az új társadalmi rendbe, alkalmazkodtak az új élethez, a magukénak vallják és elfogadják előnyeit is, de aki nem ismeri őket, az hajlandó elhinni, hogy nem változtak, hogy még mindig a régi pusztai cselédek. Maradiság volna mégis? De az alázat, a meghunyászkodás nem engedte volna szembeszállni őket, nem engedte volna meg a sztrájkokat tíz esztendőn keresztül minden aratáskor. Fernbach Péter 1906-ban képviselő volt már de ennek ellenére az ő birtokán is sztrájkba léptek az aratók. Pedig kormányrendelet alapján a csendőrség nyomban letartóztatta a sztrájkolókat, a képviselő munkásait bizonyára még jobban szorongatták, mégis a birtokos volt kénytelen engedni, s megadni a követelt bérjavítást.

Nem magatartásról van hát szó, hanem modorról. Az alázat, az engedelmesség elfűnt az idők folyamán s ami megmaradt belőle, az csak a látszat. Így, mostani megnyilatkozási formájában talán udvarias-sággá lett itt a pusztán is, ahol pedig vaskos káromkodások röpöknek s a kultúra valóban hiányzik. Ha hihetetlennek tartották a nagy változást és bizonytalanul érezték magukat benne, senki se csodálkozzék. Annyira rajtuk kívülálló okok szabták meg életük folyását, hogy — ha olykor szembeszálltak is — végeredményben bele kellett törődniük: nem tőlük függ, hogy mi lesz velük.

— Ott van az isten fölöttünk — az mindent lát és mindent számon tart. — S ez nem vallásosság, hiszen templomba nem jutottak el, legföljebb a házasságuk napján és keresztfelén. A karácsony, a húsvét éppen olyan napok voltak mint a többi; a jószág enni akart, a trágyát is kellett hordani alóla, csak délután volt pár óra szabad idejük. Az a nagyobb hatalom volt az isten, amelyre a szegény, árva gazdasági cseléd rábízta magát. Mit tehetett volna egyebet?

Kiszolgáltatottságukból eredő tájékozatlanságuk, az, hogy írni-olvasni nem tudtak, gyakran egészen kómikus helyzetekbe sodorta őket. Példának álljon itt mindjárt az egyik béres esete. Ő maga mondja el, ahogy vándorlása során Kati néni konyhájába betért. Kicsi, vékony emberke, alig lehet több negyven évesnél. Hangos, jókedvű.

— Hogy honnan gyűvök, Kati néni? Hát Morovicáról! Bejártam én már, hajja, az egész pusztai világot. Voltam én Bajsán, Dubokán, még Topolyán is, mégse tudjam semmit csinálni.

— Hát mi a bajod, fiam? — kérdi Kati néni.

— Az, hogy nem vagyok többet Kiss, hanem Borbély. Ezen már nem lehet segíteni. Az egészet a magyarok csinálták velem. Az a vörösbajszú jegyző, hogy nyelje el a föld, ha él még szegény feje.

— Most már megint mér vagy Borbély? — érdekli Kati néni, aztán Jóska öregbéres rendre elmondja mi történt vele, hogyan változott meg akaratán kívül negyven éves korára a neve:

— Kiss József voltam mindég. Úgy szolgáltam a katonaságot lent Szerbiában, a katonakönyvemben is az van: Kiss József, a cselédkönyvem is úgy van kiállítva és mind a tíz gyerekem is Kiss. Nahát mit csináljak, ha Kiss vagyok, verje meg a nehézség! De begyűttek a magyarok, akkor mindentéle bizonyítványok után köllött szaladgálni, még apám meg öregapám körösztlevelit is ki köllött váltani, hogy hát nem vagyok zsidó. Akkor mondta az a jegyző, azt mondja, maga nem Kiss József, hanem Borbély. Mivel a szülei nem voltak törvényesen megesküdve és az anyja neve Borbély, csak amikor született, rosszul jegyezték be a nevét. No akkor négy évig Borbély voltam. Persze, csak a bizonyítványok után, mert Kissnek hívott engem mindenki: Kiss Jóska. Meg református voltam, mert azt mondta a jegyző, anyám az volt. Jó van mondom, egye meg a fene. Név — név. Az egyik apám neve, a másik anyámé, egyik se idegen. De hát hozzáragad az emberhöz a név és az írások se egyformák mind. Az upravnik is azt mondta, hogy lehet az, hogy valakinek kétféle neve van? Mondom, muszáj; most már kiigazítani. Hát azt mondják, nem lehet. Már az anyakönyvben így van kiigazítva. Azt mondják, csináljak kérvényt a minisztériumba. Hiába mentem mindenfelé, mind csak ezt mondták. Dehogy csinállok én kérvényt! Most már csak Kiss maradok én, ha a papiroson más is van írva, nem igaz? Ha úgy kérlik, hivatalosan, hát ott a papíros, olvassák el, emigy meg Kiss. Akinek nem tetszik, tegyen róla. A fiam traktorista, az majd megszokja, hogy Borbély lett belüle.

— Ne mérgelődj már, — nyugtatja Kati néni — mindegy az, hogy minek hívják az embert. Én is csak tudtam mindég, hogy Jóska vagy és az is maradsz. Úgy, ahogy én Kati voltam mindég, most meg Kati néni. Ki bánja, hogy mit írnak be az igazolványba...

De az elmaradottsággal együttjáró babonát hiába keressük náluk. A beteget sem javasasszonyok kezelik. A kuruzslás, a ráolvasás a szomszéd gazdag parasztnál szokásos. Nevetve mesélik, hogy az egyik zsíros paraszt úgy akarta kikezelni a reumáját, hogy kilenc napon át minden este két kiló szalonnát, egy kiló vaját és egy nagy fehér cipőt vitt a városszéli kereszt alá. Aztán hétszer megkerülte a keresztet s hét özvegyasszony nevét mondogatta, miközben a javasasszony a kukoricásból leste, mikor megy már haza, hogy elvihesse a szalonnát és egyebet.

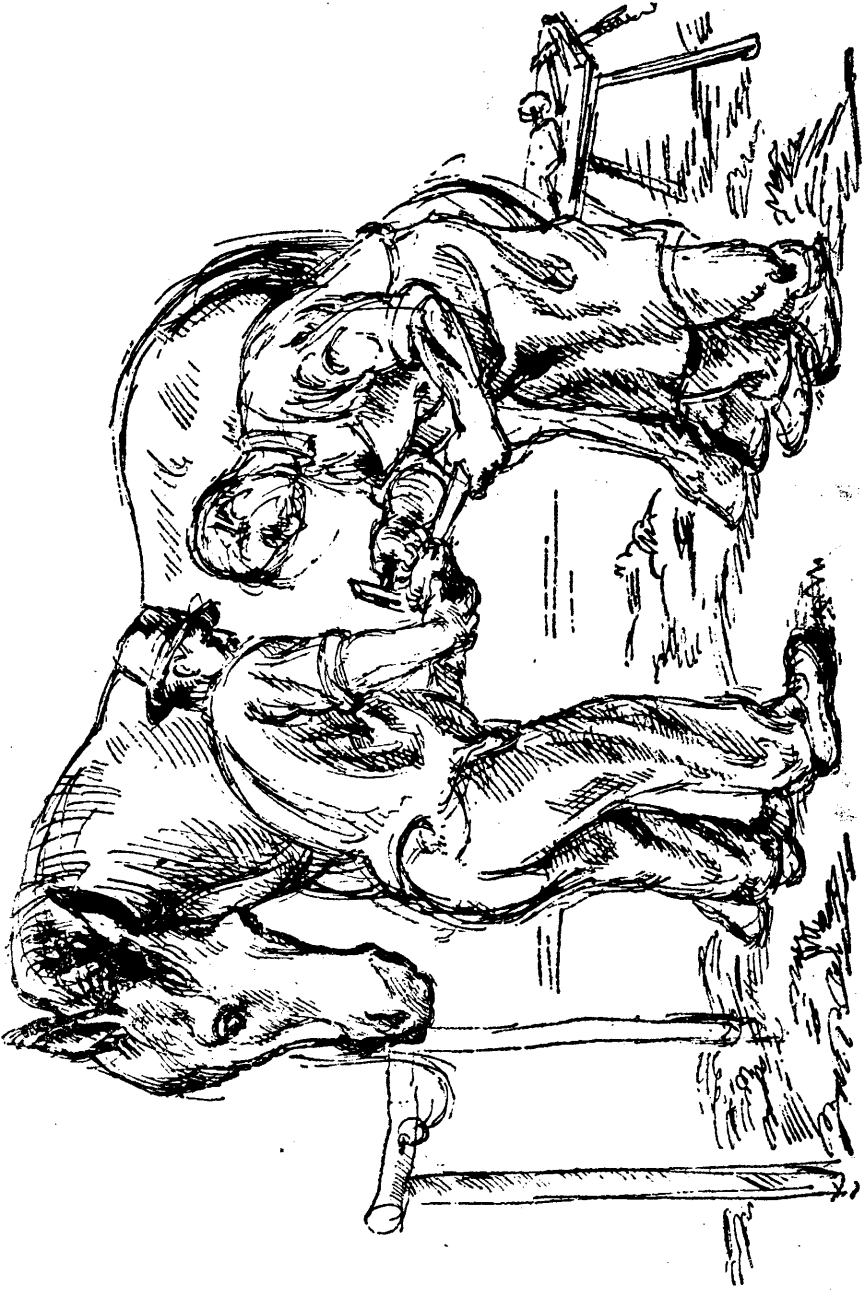
— Anyyira tudatlanok? — kérdem.

— És fukarok. Leginkább a fukarságuk miatt buták is. Pedig a doktor meg a patika nem tett volna ki annyit, mint a szalonna, vaj és kenyér kilenc napon át, dehát megszokták a kuruzslást.

Az öreg béreasasszony, aki ilyen megvetően nyilatkozik a babonáságról lakása ajtaja előtt ül a kopár cselédudvaron és visszeres lábát kenefeti. Hatalmas, erős asszony. — Már tíz év előtt méteres voltam — mondja nem kis büszkeséggel — most biztosan megvagyok százhusz kiló. Fájnak a lábaim. Mindég fájnak. De nem is csoda. Mit gondol, ilyen nagy test ezeken a fáradt csikókon. Muszáj majd megint bemenni a doktorhoz.

S általában, ha valakinek valami baja van, először megkérdezi Katica nénit, a kovács anyját, mert az okos asszony s ért az ilyesmíhez, aztán bemegy az orvoshoz. Ha nehezebbre esik járnai, a birtoknak kötelessége kocsit adni. Mind arra hivatkoznak, hogy harminc éve fizetik a betegsegélyzőt, nagyobb pénzt fogtak le nekik doktorra, patikára, mintha saját költségükön kezeltették volna magukat. Ez is egy része volt kevés joguknak, persze hogy ragaszkodtak hozzá. A betegnek kimélet jár és bizonyos fokú gyengédség. De talán mégis a kocsi volt a legvonzóbb, amit az uraságnak állítani kellett. Már ezért érdemes volt betegnek lenni. Bizony, kiabáltak a régi világban a kastélyból, gyakran az orvos is azzal küldte vissza a beteget, hogy meghűlésen kívül semmi baja nincs. Ezért csak az igazán komoly befeg merészelt kocsit kérni. S amikor a nyöszörgő beteget feltették a kocsira, a körülállóknak szánakozó érzésébe bizonyos irigység is vegyült. Nem akárki lehet beteg, nem akárkinek fogat be az uraság! Ha a betegsegélyző nem lett volna, talán ők is vajákossággal próbálták volna segíteni magukon. Így azonban a kezelésen kívül még a jogukhoz is ragaszkodhattak. Nemcsak az urasággal szemben, hanem a betegsegélyzőben is. Ennek a ragaszkodásnak, persze, nem mindig volt meg az eredménye. — Úgy bántak ott régen a szegény munkásemberrel, mint az állattal. Egyszer majdnem megbicskáltam az egyik doktort — mondja egy fiatalabb kocsis, — mert úgy tépte le rólam a kötést, hogy mindjárt kifakadt a vérem és a csillagokat láttam. Csak tudtam volna a karomat emelni, — teszi hozzá nevetve — de azt is éppen bicska járta átál...

Ez a hetyke, legényes hang nem őszinte. Ez a nép soha sem támadott, hanem védekezett. Még olyankor is, amikor szembeszállt, a nagy sztrájkok idején s bármikor, ha a jogáról volt szó. A felszabadulás után ellenséges elemek is betévedtek a puszta, fenyegető hangon beszéltek a pusztá népéről azt mondták, hogy ez a magyaroknak nem

Ács József: Kovácsnál

felszabadulás. Akkor is a védekezés kényszerhelyzete nyitotta ki a szemüket. — Egyenlőség van! — adták szájról-szájra s most már ők léptek fel ellenségesen a hangos atyafival szemben. — Akkor már tudtuk, hogy ez a dolgozók szabadsága.

Kultúrálatlanok? Természetesen. Mikor került egy könyv a kezükbe, ha némelyikük tudott is olvasni, vagy akár csak egy újság? Idejük se lett volna az olvasásra. Dolgoztak látástól vakulásig s a petróleumlámpa sápadt fénye mellett csak vacsorázni lehetett meg pár szót váltani. Aztán már fáradtan dőltek az ágyba. Már aki ágyban aludt. Legtöbbje az istállóban vagy kint a karámban a nyáj közelében.

A birtok vezetősége az utóbbi két esztendőben állandó harcot folytatott az írástudatlanság ellen. Fürjes András bácsi volt a tanítójuk. Esténként összeszedte őket s íratta velük a betűket. Ez a Fürjes András kisgyerek kora óta Fernbachnál szolgált. Először ostorosgyerek volt, aztán igás lett, majd béres és végül gazda. Most ő a birtok, a kétezer hold intézője. Megfogadta, hogy az idei május elsején nem lesz írástudatlan a birtokon, s megalakítják majd a szakszervezeti kultúracsoporthoz is.

Már csak három asszonynak kell vizsgáznia s akkor csakugyan nem lesz több írástudatlan a pusztán. A három asszony között van Kati néni is, a menza vezetője. Csodálkozunk:

— Hát maga, Kati néni, eddig nem tudott se írni se olvasni?

— Nem én. De tudja, most úgy félek. Nem voltam én soha törvény előtt. Soha engem ki nem hallgatott se bíró, se csendőr. Most faggathatnak öreg fejemre. Milyen az a vizsga? Már kérdeztem azokat, akik voltak. Csak azt mondják: majd beleizzad Kati néni. Maga biztosan volt már vizsgán, sokszor is, ugye. Nagyon nehéz az?

Megvizgasztalom, hogy nem nehéz. Majd jóindulattal lesznek iránta. Csak azt nézik, ki mit tud. Ha valaki semmit se tud, akkor megbukik. Kezdi előlről. De se meg nem szidják ezért, se meg nem büntetik.

— Egész éjjel ébren voltam. Este sokáig néztem a könyvben a betűket írni is próbáltam. A nevemet azelőtt már olyan szépen le tudtam írni, olyan egyformák voltak a betűk, se kicsi se nagy, éppen amilyen köll. De tegnap este sehogyse ment. Se az írás, se az olvasás. Már a szemem is fájt, lefeküdtem. Hajnalban kicsit elszunnyadtam, de csak furt a betűkkel volt bajom, még álmomban is. Úgy táncoltak, mintha emberek lettek volna. Az m betű akkora lett mint egy marha és gyűtt felém...

A vizsga a birtok központi igazgatóságában volt. Délután, amikor üresek az irodák, nehogy zavarják a vizsgázókat. Az egyik szobában egy íróasztal mellett ott ül Kati néni, fekete selyemkendő van rajta, apró fehérbabos blúz. Bizonyára ez a legszebb ruhája, ezt őrzi az ünnepekre, vagy ha meghalna, hogy legyen miben elfemetni. Kezében kikeményített zsebkendőt szorongat keskeny, sápadt arcán nagy lázrózsa ég. Mellette fájós lábával a százkilós Verka néni ül ugyancsak ünneplőbe öltözve. Arcán patakszik a verejték, folyton törölgeti s riadtságát a hangjával próbálja elnyomni. Szünet nélkül beszél, egy pillanatra sem áll be a szája.

— Télen köllött volna ezt a vizsgát tartani. Akkor az ember pihenőbb. Nekem a lábom se fáj úgy télen, mivel a vér akkor lassabban jár az emberben. De most? A kocsi is összerázott, meleg is van, az ember csak mindég legyezné magát. Az embernek az esze is kifárad ilyen melegben, pláne még ha a kocsi is kirázza. A karom is olyan nehéz, alig bírom fölemelni. Muszáj, hogy eső lesz. Elkelne, bizony!

A harmadik jelölt a legfiatalabb közöttük. Negyvenkét éves. Erős, csontos asszony. Ő piros ruhába öltözött és folyton nevetgél. Nem beszél senkihez, csak nevet, halkan, majd hangosan, ahogy Verka néni meséje kívánja. Nevet és a homlokát törölgeti.

Megérkezik a tanító, a tanügyi hatóság kiküldöttje, itt van már András bácsi is az irodában, ugyancsak izgatott. A vizsgázók előtt ott fekszik írkájuk és az ábécés könyv. Megkezdődik a vizsga.

— Szund Katalin! — szólítja a tanító és Kati néni, aki lehajtott fejjel, ölbeejtett kézzel ül, most kicsit felemeli a fejét és halkan azt mondja:

— Jelen. — Nyilván András bácsi tanította erre a „jelenre”. Úgy gondolta, hogy ezzel akkurátusabb lesz a cílog. S Kati néni maga elé húzza az ábécés könyvet, zsebkezdőt szorongató balkezét felteszi az asztalra, jobbkezeének görcsös mutatóujjával pedig segít csaknem könynyező szemének felfedezni a betűket. Erősen szótárolva olvas: An-tal ír, — s a többi szöveget, ahogy rendre következnek. A tanító rászól Verka nénihez, hogy hagyja már abba a beszédet, mert különben nem hallja Kati néni hangját. A pirosruhás menyecske belekuncog a zsebkezdőjébe. Kati néni rendületlenül olvas. Nem izgatja sem a beszéd, sem a harmadik asszony nevetése. Tudja, hogy az is határtalan idegességében nevet. Ő csak a tanító hangjára figyel, s ha az azt mondja lapozzon, akkor lapoz és tovább birkózik a betűkkel. Mi tagadás, az olvasás nehezen megy. A betűk sehogyse akarnak szavakká összeállni.

— Hát hányszor olvastuk már ezt? — szól oda András bácsi a sarokból, mert rösteli, hogy tanítványjaival ilyen nehezen megy az olvasás. — Már tudtátok fejből is...

Az írás kicsit jobban megy Kati néninél. A nevét hibátlanul és egész gyorsan leírja. A számolásban meg pláne semmi hiba nincs. A szorzásban akadozik, de az összeadás meg a kivonás vigan megy. — Mennyi nyolc meg kilenc? — kérdi a tanító és Kati néni hamar ráfeleli, hogy tizenhét. — És ha tíz tojásból elveszünk hatot, mennyi marad? — Négy tojás — mondja Kati néni és ezzel az ő vizsgája befejeződött.

— Haskovics Verka — szól a tanító — most maga olvasson!

— Jó van, majd megpróbálom. Nem tudom megy-e? Ha pápaszemem volna, akkor biztosan könnyebben menne, s ha nem volna olyan meleg. Már húsz év előtt rosszul láttam, már akkor alig tudtam a tűt befűzni, de sohase jutottam hozzá, hogy pápaszemet vettem volna. Arra sohse volt pénz.

— Nocsak! — nyomja meg a hangját hátulról András bácsi és a szemöldökét is összevonja, mire Verka néni nekiveselkedik. Nézi a könyvet, fölemeli egészen a szeme elé tartja, aztán meg kinyújtott kar-

ral messziről próbálkozik vele: — Á —nyögi ki végre, majd hosszú szünet után megint prézsmítál:

— Hiába na, ha táncol a szemem előtt. Tiszta feketeséget látok, semmi mást. Nem hiszik talán, de így van, ha mondom. Aztán ide nagyon be is süt a nap. A táblán jobban látom, mert az fekete, a betű meg fehér rajta. De így papíron nehéz, pláne amikor írni köll, s az András azt mondja, akkora legyen a betű, mint a babszem. Hát ki bírja azt ilyen vén fejjel? . . .

A bizottság nem firtatja tovább a dolgot Verka néniel. Még a nevét kell leírnia, s amíg a harmadik asszony vizsgálják, addig nagynehezen el is készül vele. nehéz elolvasni, de Verka néni azért megkönnyebbülten lélezkzik.

Móricz Margit, a harmadik tanítvány, féloldalt ül az asztalnál és még mindig a nevetéssel kinlódik. —A teremtésit neki — mérgeződik hátul András bácsi és dobant a lábával. Erre Móricz Margit elkezdi olvasni: — Egy alma leesett a fáról — Sári itt a fele — Jani már jól olvas — Jobban olvas, mint Lajos. — Móricz Margit is jól olvas, nem fogolja a szavakat, hanem mondja folyékonyan. Az írás is jól megy nála, a számolásban sincs hiba.

A tanító befejezi a vizsgát. Először András bácsival fog kezét és fejezi ki elismerését, aztán az asszonyokkal. Kati néni az első osztályos anyag ismeretéről tett tanuságot, Móricz Margit jelnetkezhet a harmadik osztályos vizsgára, Verka néni pedig hát tanuljon még, gyakorolja az olvasást, a betűvetést és ha lehet, vegyen pápaszemet. Mi is kezét fogunk az asszonyokkal, Móricz Margit csendesen sírdogál és valamenyenien meghatottak vagyunk.

Valaki arról beszél, hogy nehéz a százados mulasztásokat egyszerre jóvátenni, de majd leküzdjük a sötétséget, az elmaradottságot és elvisszük a tudás fényét, a kultúrát minden hajlékba. Mert kultúra nélkül nincs szocializmus, már pedig minden dolgozó azt építi.

Az asszonyok lehajtott fejjel állnak, a nap hőseihez illően, de amikor Verka néni meghallja, hogy negyven éven túl már nem kötelező az írástudatlanság leküzdése, hangosan méltatlankodik:

— Akkor mér köllött nekünk, öreg lovagnak, annyit kinlódni? Se a szemünk, se az eszünk nem erre való már. Meghaltam volna én úgyis, ha nem tudok olvasni. A fiaim majd elolvasták volna, ami nekem köll, mint eddig is.

Kinyomakodik az ajtón és a másik két asszony követi.

Hogy gyermekkorukban miért nem jártak iskolába, azt kár is volna megkérdezni. Nem törődtek ilyesmivel. Sem az uraság, sem ők maguk. Mert iskola ugyan nem volt a birtokon, a város is messze fekszik, de a gradinai szálláscsoportban régen működik iskola. Az is megvan ide vagy három kilométer, de pusztán ez nem nagy távolság.

— Cipő köllött volna ahhoz, meg ruha. Esőben, sárban, télben nem mehet akárhogy a földeken át, gyalogutakon. Meg aztán ifthon is köllött. Már amikor iskolás lett volna, megkereste ifthon a kenyereit. A fiuk malacokat őriztek, a kislányok libát és segítettek mindenben. Az iskola meg csak vitte a pénzt. Ceruza, könyv, írka. Nem ingyen adták azt.

A szegényember a gyerekeivel segít magán. A sokgyerekes családok itt is könnyebben éltek. Amíg a szülők az uraságnak dolgoztak, a gyerekek viseltek gondot a saját gazdaságukra. A gazdasági cselédeknek mindig volt tehén és disznótartásuk, liba kivételével baromfit is nevelhettek. Ahol sok volt a gyerek, ott szépen boldogultak. Ott volt a legtöbb malac, a legnagyobb szaporulat. A gyerekek etették a jószágot, terelték a legelőre, tisztították az ólat. Anyjuk aztán bevitte a tojást, baromfit, tejfölt, túrót a piacra. Ha kicsit felnőttek, már rendes konvencióc cselédek lettek és amíg maguk is nem alapítottak családot, a szülőket segítették.

— Aki mégis iskolába ment, — mondja egy öregasszony — az már nem volt az anyjéé. Az akkor már csak a városba akart menni inasnak. És többet sohse került vissza. Amit ott tanultak, az nem kedveltette meg velük a pusztai cselédéletet. Voltak tanítók, akik le is beszéltek a gyerekeket arról, hogy a pusztán megmaradjanak.

Egy Valentin Cecilia nevű tanítónőt emlegetnek, aki sokat törődött a pusztai gyerekekkel. Eljött ide rábeszélni a szülőket, hogy írassák iskolába a gyerekeket, az uraságra is hatni akart, de az kutyába se vette, amit mondott. — Ki tudja hun vónánk, ha apáink hallgatnak rája, — mondják — de az is lehet, hogy így jobb. Valahol elkallódtunk volna a nagyvilágban.

Ez a bizonytalanság vonul végig egész életükön. A huszas években Kanadába csalogatták őket és Délamerika más államaiba, ültetvényekre. Nagy téma volt ez akkor, de rászánni magát azért senki sem merete. Pedig jó híreket is kaptak. Csonoplyáról, Kerényről sokan mentek szegény németek. Volt közöttük nem egy, aki jól összeszedte magát. — Tán mégis jobb, hogy nem mentünk, sóhajt az egyik s aztán így fejezi be: — máma már jobb!

A munkások nagy része magyar. Azelőtt is az volt. Nemcsak a Fernbach birtokán, hanem mindenütt a Bácskában, sőt Szlavóniában és a Szerémség uradalmaiban is. Ha aztán egy pusztán meglepedtek, nem mozdultak ki. De ezek a magyarok mégis tökéletesen beszélnek szerbül, olyikuk még németül is. Nyugat felől a Lugumerszkiek és Csicsovacsziak szálláscsoportjai fekszenek, kelet felől Gradina, a bunyevácok nagy és népes szálláscsoportja, azon túl pedig Csonoplya és Kerény, ahol azelőtt a német lakosság volt többségben, délen Zsárkovác és Sztapár, ahol megint szerbek laknak. A velük való érintkezésben sajátították el nyelvüket. Eljártak a szállási multságokra, prélókra és búcsúkra a közeli falvakba. Ha mulatnak, a szerb nóta éppoly gyakori, mint a magyar.

Népi sajátosságokat, hiába keresnénk. Az asszonyok viselete az a semleges, úgynevezett mesteres viselet, amilyen Bezdánban, Mileticsen, Horgoson és másutt hordanak a többfelől összeverődött népek. Az asszonyok nem himeznek, nem fonnak, szőnek, még kötni is alig látta őket valaki. Se kenderük nem volt se gyapjújuk az ilyesmihez. Készen vették, ami kellett s csak varratni vitték valami paraszt-varrónőhöz. A férfiak öltözete is olyan, mint a szegény munkásemberé. Lábbelijük bakancs és bocskor.

Próbáltam emlékezetükbe idézni a béres-dalokat. Azt, hogy be-szegődtem Tarnócára bojtárnak, meg a másikat: Béres vagyok, béres... — De nem tudták, csak a fiatalabbak hallották rádióból valamelyik fa-luban. Egy boglya aljában ülünk estefelé, munka után. Én köszörülöm a hangomat népdalokra, betyárnótákra. Még az utóbbiak közül néme-lyiket utánam zümmögik.

— Hát maguk nem szoktak énekelni? — csodálkozom.

— Nemigen, hajja. Ha még pálinka van vagy borital, akkor vala-hogy, akkor olyik elkiáltja magát. Hanem azt a nótát tudja-e: Márvány-kőből van a Tisza feneke... Az ám a jó nóta. — S azt aztán együtt daloljuk.

Ezt a nótát az első világháborúban tanulták. A többi is, amit tud-nak, főleg katonanóta. Az asszonyok, persze, több dalt ismernek, gyak-rabban is énekelnek talán. A férfiak, ha ráérnek és összeülnek este va-lamelyik istállóban, inkább mesélnek. Legnagyobb élményük a kato-naság, a háború. Erről beszélnek egész életükön át. Ki-ki a maga élmé-nyeiről. A régi emlékekhez már újak csatlakoznak. Vannak olyanok, akik mindkét világháborút megjárták és fiatalok, akik résztvettek a Nép-felszabadító háborúban is.

— Mijük vót maguknak? Manlikkerük vót! Ajis valami? A pikavac, az aztán a puska. Egy pikavac többet ér, mint tíz manlikker. Az ember avva nem is ért rá lüni, csak mindég tőfögetni köllött.

Ez a becsmélés nemcsak az elavult harcászati eszközöknek szól, hanem a régi világnak általában. A fiatalok szabadabbak voltak, kötet-lenebbek a háborúban. Elbeszéléseikbe az élmény meséje mellé ma-gyarázatot is adnak. Ők már tudták, hogy miért harcolnak. Ezért az öregek nem is keverednek a fiatalokkal. — Ezek mán nagyon kitanul-tak, — mondják. — Mink fiatal korunkban az öregektől tanultunk. Most meg mán úgy van, mintha nekünk köllene tőlük tanuni. Változik a vi-lág, hiába...

Változik bizony. A birtok vezetősége nem elégszik meg azzal, hogy aki nem tudott, az megtanuljon írni. Megindította a kultúrmunkát is. Május előtti héten egyik este értekezletet hívtak össze az irodában, mert más helyisége a birtoknak ilyen célra nincsen. Bent az irodában vagy negyven-ötven legény és leány volt, kint az oszlopos verandán pedig az öregek ácsorogtak.

A városi kiküldött arról beszélt, hogy meg kell vetni az alapját egy könyvtárnak. Aztán ki kell jelölni egy állandó helyiséget olvasóterem céljára. Lehetőleg olyat, ahol színpadot is lehet felállítani. Mert nem-csak olvasni kell, hanem szindarabot is játszani, sőt dalárdát is szer-vezni. Lehet, hogy komoly tehetségek is akadnak majd köztük, akik a pusztán kívül is szép eredményeket érhetnek el.

A hosszú beszédet néma csendben hallgatták végig. Hogy a ve-randán is megvan az érdeklődés, azt a csend és a cigaretták parazsa árulta el. A beszédhez az igazgatón kívül nem szólt hozzá senki. Sem a fiatalok, sem az öregek. Hiába nógattuk őket. A fiatalok kaptak né-hány szindarabot, egyfolyvónasokat s rögtön olvasni kezdték őket. Akkor az öregek szétszéledtek.

A darabok elolvasása után már beszédesebbek lettek. Már arról tárgyaltak, hogy melyik darabot adják elő és ki milyen szerepet vállaljon. Nusics Analfabétáján jót nevettek, de nem fűzték műsorra. — Megharagudnának az öregek, — mondták. — Azt hinnék, hogy ki akarjuk gunyolni őket.

— Volt egy ilyen darab, — mondja egy ondolálthaju leány — az jobb volt. Arról szólt, hogyan tanult meg a Rozi néni írni. Annát sirni is lehetett. Azt én tavaly Zomborban láttam. Nagyon szép volt.

Tekintettel kell lenni a „közönségre”, megértjük hát a primadonna-jelölt aggodalmait. Talán vegyük akkor Kocsics darabját, amelyiknek „Borz a bíró előtt” a címe. Piroska hátrasímtja hullámos haját és felnevet:

— Jaj, azt ne. Az olyan furcsa, hogy a borz elkezd beszélni. Ki hiszi azt el? Olyan valami igazi színdarab kellene.

Piroska szempontjaival nehéz megbirkózni. S nemcsak egyedül ő vallja ezt a véleményt, hanem a többi lány is, akik láthatóan a hatása alatt állnak. Mert Piroska Mileticsen járt iskolába, gyakran bemegy Zomborba, Szabadkán is volt már. Tekintélye van a többiek előtt.

— Hanem ez szép. A gulyás. Irta Móricz Zsigmond. Ez igazán jó darab. Én játszánám benne a bárónőt. Mit gondol nagyságos asszony?

Az igazgatóné „nagyságos asszony” helyesel. Ha most már a csordásgyerek elvállaja a gulyás szerepét, akkor a színdarab gondját elvesztették. De a gulyásnak kiszemelt fiú még nem nyilatkozott. A szoba sarkában ül éppen és az igazgatóval sakkozik.

Röviden elmagyarázzuk Piroskának, hogy mit akart az író ezzel a kis jelenettel kifejezni, s hogy ennél fogva mit kell belőle kiemelni. A bárónő nevetséges figura, ez természetes. Piroskának azonban nem az.

— Ó, dehogy! — feleli már a bárónők éneklő hangján. — Nem muszáj azon nevetni. Lehet azt komolyan is játszani.

Hiába vitatkozunk, Piroska megköti magát. Akkor ő inkább nem játszik. Ő ezt már így képzelte el s különben is van egy vadonatúj krepdesin ruhája, az nagyon passzolna a bárónőhöz. Mindenáron vonzó jelenség akar lenni a bárónő szerepében. Csak nem bolond, azt mondja, maskarát csinálni magából, hogy mindenki nevessen rajta és majd még csufolják érte. Ezek után a többiek sem akarnak ilyen bárónőt játszani. Nem tudni, a szolidaritás miatt, vagy azért, mert szintén attól félnek, hogy a műsoros est után is sokáig nevetnének még rajtuk. Legyen hát boldog Piroska a krepdesin ruhájával, csak tanulja meg a szerepét, aztán a próbákon majd meglátjuk.

— De ez csak egy kis színdarab, — rémüldözik a rendezéssel megbízott igazgatóné — mit adjunk majd még? Énekszámot?

Ezt az indítványt mindannyian örömmel fogadják. — Maca néni meg harmonikázzon! Jó. — Mert más hangszer nincs a pusztán. A bogárnár felesége. Maca, szépen harmonikázik. Meg is becsülik érte, még a szállási mulatságokra is ő járt azelőtt muzsikálni. De most nem hajlandó játszani. Harmonikáját eladta, mert a múltkor, amikor egy mulatságról jött ladikon a csatornán át, befordult a vízbe és nagyon meghült. Így ez most egy újabb gond.

A darabok elolvasása után már beszédesebbek lettek. Már arról tárgyaltak, hogy melyik darabot adják elő és ki milyen szerepet vállaljon. Nusics Analfabétáján jót nevettek, de nem fűzték műsorra. — Megharagudnának az öregek, — mondták. — Azt hinnék, hogy ki akarjuk gunyolni őket.

— Volt egy ilyen darab, — mondja egy ondolálthaju leány — az jobb volt. Arról szólt, hogyan tanult meg a Rozi néni írni. Annát sirni is lehetett. Azt én tavaly Zomborban láttam. Nagyon szép volt.

Tekintettel kell lenni a „közönségre”, megértjük hát a primadonna-jelölt aggodalmait. Talán vegyük akkor Kocsics darabját, amelyiknek „Borz a bíró előtt” a címe. Piroska hátrasímítja hullámos haját és felnevet:

— Jaj, azt ne. Az olyan furcsa, hogy a borz elkezd beszélni. Ki hiszi azt el? Olyan valami igazi színdarab kellene.

Piroska szempontjaival nehéz megbirkózni. S nemcsak egyedül ő vallja ezt a véleményt, hanem a többi lány is, akik láthatóan a hatása alatt állnak. Mert Piroska Mileticsen járt iskolába, gyakran bemegy Zomborba, Szabadkán is volt már. Tekintélye van a többiek előtt.

— Hanem ez szép. A gulyás. Irta Móricz Zsigmond. Ez igazán jó darab. Én játszánám benne a bárónőt. Mit gondol nagyságos asszony?

Az igazgatóné „nagyságos asszony” helyesel. Ha most már a csordásgyerek elvállaja a gulyás szerepét, akkor a színdarab gondját elvesztették. De a gulyásnak kiszemelt fiú még nem nyilatkozott. A szoba sarkában ül éppen és az igazgatóval sakkozik.

Röviden elmagyarázzuk Piroskának, hogy mit akart az író ezzel a kis jelenettel kifejezni, s hogy ennél fogva mit kell belőle kiemelni. A bárónő nevetséges figura, ez természetes. Piroskának azonban nem az.

— Ó, dehogy! — feleli már a bárónők éneklő hangján. — Nem muszáj azon nevetni. Lehet azt komolyan is játszani.

Hiába vitatkozunk, Piroska megköti magát. Akkor ő inkább nem játszik. Ő ezt már így képzelte el s különben is van egy vadonatúj krepdesin ruhája, az nagyon passzolna a bárónőhöz. Mindenáron vonzó jelenség akar lenni a bárónő szerepében. Csak nem bolond, azt mondja, maskarát csinálni magából, hogy mindenki nevessen rajta és majd még csufolják érte. Ezek után a többiek sem akarnak ilyen bárónőt játszani. Nem tudni, a szolidaritás miatt, vagy azért, mert szintén attól félnek, hogy a műsoros est után is sokáig nevetnének még rajtuk. Legyen hát boldog Piroska a krepdesin ruhájával, csak tanulja meg a szerepét, aztán a próbákon majd meglátjuk.

— De ez csak egy kis színdarab, — rémüldözik a rendezéssel megbízott igazgatóné — mit adjunk majd még? Énekszámot?

Ezt az indítványt mindannyian örömmel fogadják. — Maca néni meg harmonikázzon! Jó. — Mert más hangszer nincs a pusztán. A bogárnár felesége. Maca, szépen harmonikázik. Meg is becsülik érte, még a szállási mulatságokra is ő járt azelőtt muzsikálni. De most nem hajlandó játszani. Harmonikáját eladta, mert a múltkor, amikor egy mulatságról jött ladikon a csatornán át, befordult a vízbe és nagyon meghűlt. Így ez most egy újabb gond.

— Jaj, hát még a szinpadról sem beszéltünk! — kiált fel az igazgatóné és ezen az egész társaság nevet. Persze, talán mégis a szinpadról kellene először gondoskodni. A park végében egy nagy tornyos épület áll. Falait ugyan jobbról és balról vasrács helyettesíti, amelyben régen üveg volt, mivel ez volt az uraság télikertje. Itt tartották el télen át az agavét, pálmát, leandert. Ha most beépítik a falakat, nagyszerű kultúrházuk lesz. Belefér több, mint száz ember. Ezen aztán percekig lelkesednek.

Kultúra? Igen. Itt is lesz kultúra, ahol azelőtt soha sem volt. A mag még kicsiny, de egészséges földbe vetik és gyorsan kihajt, az biztos. S az öregek, akik csak dolgoztak, akiknek a kedélyvilága borús volt és nyomott, mint eső előtt az őszi fáj, akik nem termeltek ki semmiféle kulturális értéket, a munkán kívül semmit sem láttak, a nagyvilágról is csupán a háborúban szereztek tudomást, ahol ugyancsak szenvedni kellett és meghalni is, — az öregek, mielőtt eltávoznának ebből az életből, látni fogják, élvezni fogják a változó világ szép eredményeit. A kultúrát is. S akkor talán majd úgy érzik, hogy mégsem éltek hiába.

Erre gondolunk és lelkesedünk a fiatalokkal együtt, amikor a kibickek hangos örömmel jelentik, hogy a csordásfiú nehéz küzdelem után egy bástyával és paraszttal mattot adott az igazgatónak.